

Capitolul I

NOȚIUNEA DE LUCRU

Secțiunea I

Precizări preliminare privind conceptul de lucru

Definiția actuală din Dicționarul explicativ al limbii române a noțiunii de „lucru”, este de o simplitate covârșitoare, respectiv: Lucrul este tot ceea ce există (în afară de ființe) și care este conceput ca o unitate de sine stătătoare; obiect.

Evident o astfel de descriere seacă nu este potrivită pentru demersul propus în prezenta lucrare.

Pentru a realiza o construcție logică și coerentă a expunerii vom încerca să stabilim elementele definitorii ale noțiunii de „lucru”, cu toate determinantele sale, ontologice, teologice și juridice.

Acest demers este necesar, întrucât nu există *de lege lata* o definiție legală a acestei noțiuni. Dar chiar dacă ar exista o astfel de definiție, nu ar însemna că perspectiva epistemologică sau cea teologică ar trebui ignorate cu desăvârșire.

Nu vom aborda conceptul de lucru din perspectivă economică, întrucât nu ar avea nicio importanță. Lucrul *eo ipso* nu are nicio semnificație economică. În această teorie generală a bunurilor vom demonstra că numai drepturile ce poartă asupra unei specii a lucrurilor, anume a celei a lucrurilor juridice, sunt relevante din punct de vedere economic.

Din momentul în care omenirea a descoperit gândirea abstractă s-a ridicat problema înțelegerii unor concepte și noțiuni esențiale. Ideea de „lucru” este eminentă abstractă, vizează o multitudine de elemente și aspecte concrete sau pur teoretice fără o legătură evidentă între ele, în afară de aceea că nu sunt ființe umane. Această ultimă teză este validă numai în timpurile noastre, în statele caracterizate de un nivel minim de civilizație și de respectare a drepturilor omului, întrucât, în istorie, tratamentul juridic al sclavilor sau al robilor nu diferea de cel ce viza lucrurile neînsuflite, ori animalele. Ca să nu mai vorbim de similitudinile dintre regimul juridic aplicabil în unele epoci femeilor sau copiilor și cel al lucrurilor.

Prin urmare, *prima facie*, noțiunea de lucru ar cuprinde în epoca actuală tot ceea ce nu reprezintă o ființă umană. După cum vom vedea însă în capitolul dedicat lucrurilor din punct de vedere juridic, în realitate, sfera conceptului de lucru, este chiar mai largă decât atât.

Noțiunea de lucru înglobează, este fără putință de tăgadă, atât obiectele exterioare care au un corp determinat, cât și pe cele care nu au limite clar stabilite, incluzând o serie largă și variată de concepte care fac obiectul relațiilor interumane și, pe cale de consecință și al unor drepturi personale și reale, cum ar fi instrumentul financiar dematerializat, opera literară sau muzicală, programul de calculator etc.

Vom încerca mai jos să privim noțiunea de lucru din cele trei perspective fundamentale care guvernează societatea umană: cea a înțelegerii laice (perspectivă oferită de filosofie), cea a viziunii religioase (teologico-teozofice) și cea a gândirii juridice, demersul fiind în mod inevitabil neexhaustiv, însă, sperăm, caracterizat de relevanță.

Secțiunea a II-a Dimensiunea epistemologică

Fără a reprezenta un excurs filosofic, ci mai degrabă o timidă încercare de a oferi în rezumat o imagine asupra viziunii unora dintre marii gânditori ai umanității asupra noțiunii de „lucru”, vom evidenția câteva din ideile esențiale formulate cu privire la aceasta.

Primul demers este legat așadar de perspectiva ontologică a noțiunii de lucru.

2.1. Conceptul de lucru în filosofia greacă antică

Încă din epoca pre-socratică s-au manifestat preocupări pentru aflarea esenței și a caracteristicilor definitorii ale noțiunii de „lucru” pentru a putea explica existența acestora.

În poemul „Despre natură”, unica lucrare păstrată a lui **Parmenide**, cel ce este considerat părintele metafizicii, adept al monismului filosofic, conform căruia întreaga realitate este construită dintr-o singură substanță², se face o diferențiere clară între cunoașterea lucrurilor prin intermediul percepției senzoriale și cunoașterea prin gândire, prin rațiune. Viziunea sa asupra cunoașterii exprimată în secțiunea 16 din poem indică prevalența gândirii asupra oricăror alte manifestări umane³, inclusiv asupra percepției senzoriale.

Același lucru există pentru a fi gândit și pentru a ființa⁴. Nu este vorba de o doctrină propriu-zisă a incorporalității tuturor lucrurilor, cu toate că există sugestii timide în acest sens, întrucât, s-a afirmat⁵, acesta nu avea concepția incorporalității și nici vocabular ca s-o definească, însă, în mod cert, Parmenide conferă un caracter iluzoriu percepției umane și consideră că o cunoaștere a realității prin simțuri este limitată⁶. Din acest motiv, orice schimbare și evoluție este la rândul său iluzorie, imposibilă⁷.

Democrit din Abdera este unul dintre fondatorii filosofiei materialiste, fiind gânditorul care a formulat concepția atomistă, preluată ulterior de o sumedenie de filosofi antici, medievali și moderni. Potrivit acestuia „principiile tuturor lucrurilor sunt

² J.J. Mark, *Parmenide and the Path of Truth*, 2012, <https://www.ancient.eu/article/175/parmenides--the-path-of-truth/>, accesat 17 martie 2020.

³ Așa cum fiecare om guvernează un amestec de organe supuse erorilor, tot așa o minte guvernează oamenii; de fapt, pentru toți oamenii și pentru fiecare natura structurii este aceeași cu ceea ce crede. Căci ceea ce este de preferat este gândirea. Parmenide, „Despre natură”, http://www.parmenides-of-elea.net/Parmenide%27s_poem.pdf., accesat 15 ianuarie 2022.

⁴ R.J. Clark, *Parmenide and Sense-Perception*, *Revue des etudes Greque*, 1969, p. 15, https://www.persee.fr/doc/reg_0035-2039_1969_num_82_389_1027, accesat 27 februarie 2020.

⁵ P.A. Redpath, *Wisdom's Odyssey. From Philosophy to Transcendental Sophistry*, Rodopi, Amsterdam, Atlanta, 1997, p. 10, https://books.google.ro/books?id=i_brPFTCuBYC&pg=PA9&lpg=PA9&dq=parmenide+incorporeal&source=bl&ots=0WhdGIMHfG&sig=ACfU3U1ota9P8Ayb8YP2LLnm8m5KQSpQow&hl=ro&sa=X&ved=2ahUKEwjv1syBxaHoAhVtxlsKHe8fC9EQ6AEwAHoECAQQAQ#v=onepage&q=%20incorporeal&f=false, accesat 17 martie 2020.

⁶ W.K.C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy. II, The Pre-Socratic Tradition from Parmenides to Democritus*, Cambridge University Press, Cambridge, Cambridge, 1965, p. 38, https://books.google.ro/books?id=__sflwqVWwC&printsec=frontcover&hl=ro#v=onepage&q&f=false, accesat 17 martie 2020.

⁷ J. Palmer, *Parmenides*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2019 Edition), E.N. Zalta (Ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/parmenides/>, accesat 17 martie 2020.

atomii și vidul. Orice altceva ni se pare numai că există”⁸. De asemenea, Democrit susținea că necesitatea este cauza tuturor lucrurilor, iar calitățile lucrurilor există numai prin convenție, deoarece în natură există numai atomii și vidul⁹. Schimbarea este posibilă la Democrit și la Leucip, în contradicție cu Parmenide, prin rearanjarea atomilor care formează corpurile¹⁰. Este vorba așadar de o lume concretă, materială, care este dominată de utilitarism, caracteristică determinată totuși de intervenția abstractă umană, prin intermediul sufletului sau rațiunii, care sunt echivalente la Democrit¹¹.

Omul este măsura tuturor lucrurilor, al lucrurilor care sunt, ceea ce sunt și al lucrurilor care nu sunt, ceea ce nu sunt, spune faimosul dicton al lui Protagoras menționat în „Thaetethus” din Dialogurile lui **Platon**¹². Se desprinde astfel încă de acum 2500 de ani un relativism congruent conform căruia percepția umană constituie fundamentul a ceea ce numi în limbaj curent „lucruri”, și că adevărul diferă în funcție de receptor. Este de remarcat abordarea agnostică atribuită lui Protagoras, dar cunoscută de noi grație dialogurilor platoniene, de esență umanistă, întrucât zeii sunt eliminați din paradigmă, iar omul este așezat în centrul acestei gândiri. Nu există așadar, spune filosoful sofist, niciun adevăr absolut.

Viziunea lui Protagoras, având drept piloni agnosticismul și ideea axială că omul este măsura tuturor lucrurilor a influențat metafizica platoniană în cadrul căreia tezele referitoare la noțiunea de „lucru” s-au sofisticat și nuanțat¹³. Acest radicalism absolut, s-a arătat, l-a condus pe Platon să conchidă, că nu zeii, ci Ordinea, Dreptul, Virtutea și Soarta au fost măsura tuturor lucrurilor, mai degrabă decât omul¹⁴.

În fapt, esențial este relativismul subiectiv afirmat de Protagoras și prezentat de Platon în „Dialoguri” (Thaetethus) prin mijlocirea personajului Socrate, ce dezvăluie teza lui Protagoras potrivit căreia existența unui lucru se confundă cu percepția acestuia și este identică cu cunoașterea sa¹⁵.

După cum se cunoaște, „doctrina percepției” a fost combătută de Platon. În același dialog Thaetethus, Socrate afirmă falsitatea percepției în unele circumstanțe: în vise, ori din cauza bolilor, a defectelor de văz sau de auz¹⁶. Teoria protagoriană privind percepția lucrurilor a rămas însă vie în operele filosofilor antici, moderni și chiar contemporani.

Tot în Thaetethus, Platon dezvoltă teoria lucrului aflat în evoluție, în transformare, în relație cu altceva. Nu există un singur lucru de sine, ci totul este în devenire și în

⁸ L. Diogenes, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Ed. Polirom, Iași, 1997, p. 296, http://old.polirom.ro/resurse/biblio_online/despre_vietile_filosofilor.pdf accesat 16 martie 2020.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ S. Berryman, *Democritus*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition), E.N. Zalta (Ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/democritus/>, accesat 31 august 2021.

¹¹ L. Diogenes, *op. cit.*, p. 296.

¹² Platon, *Dialoguri, Thaetethus* https://webs.ucm.es/info/diciex/gente/agf/plato/The_Dialogues_of_Plato_v0.1.pdf, p. 1738, accesat 30 decembrie 2019.

¹³ K.D. Palmer, *Man is the Measure*, 2004, p. 1, <http://holonomic.net/gst02a06.pdf>, accesat 30 decembrie 2019.

¹⁴ *Ibidem*, p. 1.

¹⁵ Platon, *Dialoguri, Thaetethus*, https://webs.ucm.es/info/diciex/gente/agf/plato/The_Dialogues_of_Plato_v0.1.pdf, p. 1739, accesat 30 decembrie 2019.

¹⁶ *Ibidem*, p. 1743.

relație, spune Platon prin vocea lui Socrate¹⁷. Ideea de existență în sine ar trebui abolită, întrucât toate lucrurile sunt create și distruse, venind în ființă și trecând în forme noi. Atunci când percepem, sunt „perceptivi” a ceva, nu poate exista un receptor perceptiv care să nu perceapă nimic. Un anumit obiect, indiferent dacă devine dulce, amar sau are orice altă calitate, trebuie să aibă o relație cu un receptor-perceptiv¹⁸.

Concluzia, afirmă Platon, este că noi (agentul și pacientul) suntem sau intrăm în relație unul cu celălalt; există o lege care ne leagă pe unul de altul, dar nu de orice altă existență și nici pe noi înșine de sine; și, prin urmare, nu ne putem lega decât unul de celălalt; astfel încât dacă o persoană spune că un lucru este sau devine, el trebuie să spună că este sau devine în relație cu altceva; dar el nu trebuie să spună sau să permită nimănui altcineva să spună că un lucru este sau devine în mod absolut¹⁹.

În alegoria peșterii din „Republica”, Platon conferă lumii inteligibile, a intelectului și a spiritului (lumea din afara peșterii), preeminență în fața lumii sensibile, a simțurilor (peștera)²⁰. Lucrurile însele se cunosc cu adevărat cu ochii minții și nu se rezumă la formele lor vizibile²¹. În lumea inteligibilului, a cunoașterii, ideea Binelui este mai presus față de toate celelalte, producând rațiune (intelect) și adevăr²².

Această teză a supremației inteligibilului este prezentă de altfel, cu recurență, în gnoseologia platoniană pe lângă Republica, în Phaidon, Phaidros etc.

În „Phaidon” („Despre suflet”), este reluată tema conform căreia ideea este cauza lucrurilor, întrucât „ea naște lucruri, fie ele și trecătoare, și le lasă să piară, supraviețuindu-le”²³. De altfel, în acest dialog, Platon afirmă neechivoc, prin vocea lui Socrate, că prin simțuri nu este posibil să cunoști realitatea, lucrurile în sine, iar dacă „vrem să cunoaștem realitatea trebuie să ne lepădăm de corp și să o cercetăm numai cu spiritul”²⁴.

Este formulată și dezvoltată în „Phaidon” teza cunoașterii apriorice, ce va fi reluată două mii de ani mai târziu în metafizica kantiană, potrivit căreia comprehensiunea unor concepte (cum ar fi cel de egalitate, de similitudine, între lucruri) precede nu doar cunoașterea senzorială, ci chiar nașterea omului, fiind înmagazinată în suflet²⁵.

În „Phaidros”, „omul trebuie să se deschidă pentru ceea ce s-a numit «idee»” și „pierind de la mulțimea de simțiri, să ajungă la unitatea cuprinsă în actul judecării”. Or, „aceasta nu-i alta decât reamintirea lucrurilor pe care sufletul nostru le-a văzut cândva, pe vremea când, în tovărășia unui zeu, abia de-și arunca privirea spre cele pe care noi, în viața de acum, le socotim reale; ci ochii săi erau țințiți spre înalt, către realitatea cea adevărată”²⁶. Astfel, în viziunea platoniană, este indubitabil că „doar gândirii celui care

¹⁷ *Ibidem*, p. 1743.

¹⁸ *Ibidem* p. 1744.

¹⁹ *Ibidem*, p. 1745.

²⁰ Platon, *Republica*, cartea a VII-a, pp. 604 și urm., <https://www.scribd.com/read/311189907/The-Republic#> accesat 26 februarie 2020.

²¹ *Ibidem*, p. 601.

²² *Ibidem*, p. 608.

²³ C. Noica, *Interpretare la Phaidon*, în *Phaidon*, 1983, p. 25, <https://www.scribd.com/document/347915926/Platon-Phaidon-Cret-ia-1983-pdf>, accesat 26 februarie 2020.

²⁴ Platon, *Dialoguri*, Ed. IRI, București, 1996, p. 163.

²⁵ *Ibidem*, pp. 176-178.

²⁶ Platon, *Phaidros*, p. 12, <https://www.scribd.com/document/110980354/PHAIDROS>, accesat 26 februarie 2020.

îndrăgește înțelepciunea îi este dat să aibă aripi”²⁷, simțurile nefiind așadar suficiente pentru a cunoaște realitatea și adevărul.

Se remarcă așadar, ca o coordonată esențială a ontologiei platoniene, teza conform căreia lucrurile sunt fructul intelectului și nu rezultatul empirismului senzorial.

Într-o abordare sinergică a științelor naturale și a metafizicii **Aristotel** precizează sintetic că existența lucrurilor este naturală sau din alte cauze²⁸. În virtutea naturii există oamenii, animalele, plantele și „elementele simple” – apa, aerul, pământul, focul. Toate acestea au, conform Metafizicii lui Aristotel, un principiu unic de mișcare și de staționare, din perspectiva locului, al creșterii și descreșterii, ori a alterării²⁹.

Cât despre rațiunea de a fi a lucrurilor, aceasta are patru dimensiuni: a) ființa sau esența; b) materia sau substratul; c) originea mișcării și d) scopul³⁰.

Pentru **Aristotel**, Ființa (substanța) fiecărui lucru este *una* într-un mod deloc contextual, ci absolut; la fel se întâmplă este unul și *ceea ce un lucru este*, întrucât un lucru este identic cu sine însuși³¹. Unul dintre principiile guvernante ale metafizicii aristoteliene, cel al non-contradicției (conform căreia un lucru, o acțiune, o ființă nu poate fi în același timp și existentă și non-existentă), explică la modul absolut existența lucrurilor, căci „a semnifica Ființa unui lucru înseamnă ca ceea ce este lucrul în sine nu e nimic altceva decât el însuși”³². Este necesar să existe un subiect prim, o substanță primară, care să nu fie contextualizat și să se distingă Ființa/substanța de proprietatea contextuală, întrucât dacă s-ar accepta teza contrară s-ar ajunge la un infinit șir de contextualizări ale lucrurilor³³.

Aristotel dezvoltă conceptul de universalii³⁴, arătând că lucrul din care nu lipsește nicio parte este un întreg, care poate fi privit în două sensuri:

a) ca o unitate individuală, prin însumarea tuturor părților, fiind în acest caz universalul, ce cuprinde o pluralitate, „deoarece el se predică pentru fiecare individual în parte, toate lucrurile respective fiind o unitate în calitatea lor de individuale”;

b) ca „ceea ce este continuu și limitat, când o anumită unitate provine din mai multe părți ce sunt cuprinse în întreg cel mai bine virtual”.

Unul, întregul, din ontologia lui Aristotel, nu este altceva decât creația gândirii umane, capabilă de abstractizare și generalizare.

Conceptul „universalului” este extrem de important pentru evoluția ulterioară a gândirii abstracte, pentru că determină lucrurile de gen sau dintr-o specie, arătând că unele lucruri sunt individuale, altele universale și că „Universaliiile nu pot fi Forme, deoarece nu sunt ceva determinat, ci virtualități și proprietăți”³⁵. Astfel, se dezvoltă o dimensiune esențială ontologică aceea a viziunii conform căreia lumea ne este

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Aristotel, *Metaphysics*, Book II, p. 16, <http://arpast.org/newsevents/articles/article47.pdf> accesat 01 ianuarie 2020.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Aristotel, *Metafizica*, trad., comentariu, note A. Cornea, ed. a II-a, Ed. Humanitas, București, 2007, pp. 62-63, <https://www.academia.edu/15510420/Aristotel-Metafizica> accesat 01 ianuarie 2020.

³¹ *Ibidem*, p. 148, nota 9.

³² *Ibidem*, p. 162.

³³ *Ibidem*, pp. 162-163.

³⁴ *Ibidem*, p. 230.

³⁵ *Ibidem*, p. 254.

cunoscută exclusiv prin puterea intelectului care identifică calități, caracteristici, proprietăți sau relații între lucruri, cu valoare universală/generală și abstractă. Cunoașterea lucrurilor este posibilă datorită acestor caracteristici universale.

Una dintre concluziile metafizicii peripatetice, consonantă cu gândirea platoniană, este preeminența gândirii abstracte, conceptuale în fața identificării senzoriale, concrete a unui lucru/ființe: considerăm a cunoaște ceva în mod optim, când am ști ce este omul sau focul, mai curând decât știind că acestea *sunt într-un anume fel, au o anume mărime sau se afla într-un anume loc*, dat fiind că le cunoaștem chiar pe fiecare dintre aceste ultime categorii atunci când am ști ce este cantitatea sau calitatea³⁶.

Obiectele lumii materiale sunt tratate și din perspectiva atitudinii morale și a dreptului.

În primul paragraf a Cărții a IV-a a „*Eticii nicomahice*”, Aristotel definește lucrurile care fac parte dintr-o avere ca fiind cele a căror valoare se poate măsura în bani³⁷, cu alte cuvinte asupra cărora poartă un drept patrimonial³⁸. Se remarcă și la Aristotel teoria utilității lucrurilor, în cadrul pledoariei pentru generozitate, afirmându-se teza conform căreia bogăția (așadar lucrurile cu valoare patrimonială) este menită pentru întrebuințare, iar acest demers trebuie să-l realizeze cei care posedă virtutea banilor și averii.

Folosința unui lucru, arată marele filosof în „*Politica*”, este de două feluri și în ambele uzuri, lucrul servește ca atare, însă nu în același mod; întâia folosință este cea proprie, cealaltă nu e cea proprie a lucrului; bunăoară, încălțăminte servește și la purtat și ca mijloc de schimb; căci amândouă sunt folosințe ale încălțăminteii, întrucât și acela care dă o încălțăminte unuia care are această nevoie, în schimbul banilor sau al hranei... tot așa este în ce privește celelalte bunuri. Toate lucrurile pot deveni mijloace de schimb; iar acest schimb primitiv, pe care astăzi îl numim troc sau barter, avea o origine cu totul conformă naturii, întrucât oamenii au dintr-un lucru mai mult, iar din altul mai puțin decât le trebuie³⁹.

Din perspectiva utilității, lucrurile au o anumită valoare ce izvorăște din trebuință, iar această valoare se măsoară în bani, „*nomisma*”, întrucât valoarea nu izvorăște din natură, ci din lege (convenție) fiind în puterea oamenilor să schimbe sau să elimine acești intermediari (banii) din circulație⁴⁰.

³⁶ *Ibidem*, p. 256.

³⁷ Aristotel, *Etica Nicomahică*, Ed. Antet Revolution, București, 2012, p. 73.

³⁸ Este de menționat că în unele traduceri din limba română (ex. https://kupdf.net/download/etica-nicomahica_5cc88d63e2b6f59106edfb49_pdf) cuvântul „*avere*” a fost interpretat ca reprezentând noțiunea de „*bunuri materiale*”, iar cuvântul „*lucru*” a fost transpus prin noțiunea de „*bun*”. O astfel de abordare se întemeiază pe confuzia din limba română și, chiar din dreptul român, dintre noțiunile de „*lucru*” și „*bun*”. În traducerile din limbile engleză (<http://www.mikrosapoplous.gr/aristotle/nicom4a.htm>, *Aristotle's Ethica Nicomachea*, Ed. J. Bywater, Oxford, 1894; traducere W.D. Ross) și franceză (<https://philosophie.cegeptr.qc.ca/wp-content/documents/%C3%89thique-%C3%A0-Nicomaque.pdf>) sunt utilizați termenii „*thing*” respectiv „*chose*”, drept echivalente ale cuvântului grec πᾶντα, care poate fi tradus și prin „*tot ceea ce*”. Clarendon Press 1908).

³⁹ Aristotel, *Politica*, Ed. Antet, Oradea, 1996, pp. 17-18.

⁴⁰ Aristotel, *Etica Nicomahică*, *op. cit.*, p. 104.

Teoria obiectivului necesar care guvernează apariția lucrurilor prin efectul voinței umane este reluată de Aristotel în Cartea a VI-a, cap. II din Etica nicomahică, unde arată că orice producător produce pentru un scop determinat, „iar ceea ce produce nu este un scop în sens absolut, ci numai cu privire la altceva și pentru altceva”⁴¹.

O revenire la afirmarea supremației simțurilor și o reîntoarcere la atomism se manifestă la filosofii epicureeni și la stoici. **Epicur** arată⁴² că senzațiile, anticipațiile și simțurile noastre sunt criteriile adevărului. De fapt, epicureenii în general afirmă că și reprezentările pornite din intelect sunt criterii⁴³. Epicur este un exponent acerb al materialismului, fiind considerat chiar cel dintâi materialist, „care și-a formulat la modul teoretic propriul materialism”, „datorită negării explicite a suprasensibilului, a incorporealului și a imaterialului”⁴⁴. Pentru Epicur senzațiile sunt toate și întotdeauna adevărate, fără excepție⁴⁵, întrucât sunt criteriul prim, fundamental, având un caracter cert și obiectiv⁴⁶.

Pentru **stoici** „conceptele de corporal și incorporeal, materie și spirit sunt bine definite, această școală filosofică negând existența unei realități spirituale”⁴⁷. În mod paradoxal, stoicii au introdus noțiunea și ideea de „incorporeal” în limbajul filosofiei, obiectivul urmărit fiind însă acela de a combate existența acestora⁴⁸.

Stoicii considerau că „poate fi considerat definitoriu pentru realitate doar ceea ce poate acționa sau suferi ceva” și că „o asemenea capacitate aparține doar corporalului și materialului”⁴⁹. Pe lângă lucrurile neînsuflețite și ființele, la stoici „corp posedă și Divinitatea, și sufletul, și binele, și cunoașterea, și pasiunile, și viciile”⁵⁰. În opinia stoicilor corpul, privit *lato sensu*, „este materie și calitate (sau formă)”, iar calitatea-formă reprezintă principiul activ, în timp ce materia reprezintă principiul pasiv⁵¹. Stoicii au susținut așadar că tot ceea ce există se prezintă sub formă de corpuri⁵².

Filosoful stoic **Cleante** a emis două postulate care au stat la baza doctrinei materialismului stoic, la care s-a adăugat un al treilea formulat de Chryssipus. Cu toate că aceste principii se referă în mod explicit la suflet, unele dintre ele, prin extensie, pot viza orice lucru incorporeal:

a) copilul seamănă cu părinții atât la corp, dar și la suflet, însă doar lucrurile corporale pot avea asemănări, deci sufletul este corporal;

b) niciun intangibil nu afectează un obiect corporal și nici un obiect corporal nu afectează nici un incorporeal, dar pentru că sufletul suferă împreună cu corpul atunci

⁴¹ *Ibidem*, p. 119.

⁴² L. Diogenes, *op. cit.*, p. 320.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ G. Reale, *Istoria filosofiei antice*, vol. 5, *Cinismul, epicureismul și stoicismul*, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2016, p. 179.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 192.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 193.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 375.

⁴⁸ E. Brehier, *La théorie des incorporels dans l'ancien stoïcisme*, Thèse pour le doctorat, Picard, Paris, 1908, p. 2, <https://archive.org/details/lathoriedesincor00brhi/page/n3/mode/2up>, accesat 31 martie 2020.

⁴⁹ G. Reale, *op. cit.*, p. 376.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, p. 378.

⁵² E. Brehier, *op. cit.*, p. 6.

când este rănit sau bolnav și trupul cu sufletul, atunci când se manifestă frica sau rușinea;

c) moartea este separarea sufletului și trupului; dar niciun intangibil nu este separat de un corp; deoarece intangibilul nu atinge corpul⁵³.

S-a arătat⁵⁴ astfel că cele trei principii ale acestor trei argumente depășesc natura sufletului: ele sunt destinate să demonstreze că, în general, intangibilul nu poate fi agent sau pacient în ceea ce privește corpul.

2.2. Noțiunea de lucru în filosofia Romei antice și la neoplatonieni

Epicureismul materialist și pragmatic a influențat semnificativ creațiile ulterioare, depășind domeniul filosofiei pure și impregnându-se adânc și în literatură. Unul dintre cele mai faimoase și frumoase lucrări literare ale antichității „*De rerum natura*” scris de poetul și filosoful latin **Titus Lucretius Carus** (94 î. Hr.-54 î. Hr.) la apogeul Republicii Romane, este marcat de un materialism manifest. Una dintre tezele principale ale acestei lucrări este aceea că materia și corpurile sunt compuse din particule invizibile primordiale, numite atomi, semințe ale lucrurilor, germeni primordiali, din care natura creează lucruri⁵⁵. Principiul general al acestei ontologii este acela că nimic nu poate fi creat din nimic (*Ex nihilo nihil fit*), iar doar din frică oamenii consideră că este vorba de o intervenție divină în existența lucrurilor, în realitate elementele (atomii) din care sunt realizate toate lucrurile nefiind rodul divinității⁵⁶. **Lucretius**, un epicureian, dezvoltă gnoseologic teoria atomistă, formulată de Democrit pentru prima dată.

După cum natura a creat toate lucrurile, tot ea are capacitatea de a le descompune în cele mai mici și din urmă particule, care nu mai pot fi descompuse, întrucât nu conțin vid⁵⁷. Lucretius recunoaște așadar existența incorporalului sub forma intangibilității vidului, a spațiului dintre atomi.

De altfel, lucrurile trebuie în mod necesar să aibă o natură corporală din moment ce afectează simțurile, deoarece, nimic, cu excepția corpurilor nu are proprietatea de a fi atins⁵⁸.

Cu 200 de ani înaintea celebrului jurist roman Gaius, ale cărui Institute reprezintă unul dintre pilonii esențiali ai dreptului civil de astăzi, marele filosof, retor, politician și

⁵³ *Ibidem*, p. 7.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Et rerum primordia pandam, unde omnis natura creet res, auctet alatque, quove eadem rursum natura perempta resolvat, quae nos materiem et genitalia corpora rebus reddunda in ratione vocare et semina rerum appellare suemus et haec eadem usurpare corpora prima, quod ex illis sunt omnia primis.*

Lucretius, *De rerum natura*, Cartea I, versurile 55-60, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0130%3Abook%3D1%3Acard%3D238>, accesat 05 aprilie 2020.

⁵⁶ *Ibidem*, versurile 150-155.

⁵⁷ *Ibidem*, versurile 629-634, respectiv 660 și urm.

⁵⁸ *Quae tamen omnia corporea constare necessest natura, quoniam sensus inpellere possunt; tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res.*

Lucretius, *De rerum natura*, Cartea I, versurile 301-304, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0130%3Abook%3D1%3Acard%3D238>, accesat 05 aprilie 2020.

orator **Cicero** (106 î. Hr.-43 î. Hr.) face vorbire în **Topicele** (V.26)⁵⁹ de existența a două categorii de lucruri: tangibile și intangibile, lucruri care au existență fizică și lucruri care sunt doar gândite (*unum earum rerum quae sunt, alterum earum quae intelleguntur*).

Lucrurile existente în viziunea lui Cicero sunt cele care pot fi văzute sau atinse; ferma, casa, peretele, jgheabul, sclavul, boul, mobila, proviziile etc.; alte lucruri „necesită uneori să fie definite”, nu au existență, nu se poate demonstra că pot fi atinse („*quae tangi demonstrarive non possunt*”), dar care pot fi percepute de minte și înțelese. Extrem de important este că în Topicele sunt incluse în rândul lucrurilor corporale anumite fenomene sau instituții juridice, precum uzucapiunea, tutela, naționalitatea sau relațiile. Aceste lucruri nu au corp, dar, totuși, au o anumite conformații clar evidențiate și fixate în minte sub formă de noțiuni (*est tamen quaedam conformatio insignita et impressa intellegentia, quam notionem voco*). Este de reținut că taxonomia lui Cicero este realizată dintr-o perspectivă filosofică și nu juridică, așa cum este cea a lui Gaius.

Opera lui **Seneca**, cu toate că se plasează în categoria filosofilor stoici, este marcată numai într-un anumit grad de materialism. De pildă, el acceptă tezele platoniene referitoare la noțiunea de lucru, deși respinge teoria formelor.

Diviziunea între lucruri corporale și incorporeale apare și la Seneca (prin termenul „lucruri” înțelegând și ființele, omul, animalele, plantele)⁶⁰, cele incorporeale fiind cele gândite, imaginate, neputând fi observate, percepute. Așa fiind, lucrurile generice (precum noțiunile de „om” sau „animal”) nu pot fi văzute, așadar nu au corporalitate⁶¹.

Există pentru Seneca și un al treilea gen de lucruri – ideile, care sunt, în mod remarcabil, sursa tuturor lucrurilor existente, „care sunt”.

Lucrurile situate dincolo de percepția noastră, sunt formate și modelate de către idei, acestea fiind imortale, neschimbătoare, imune la orice vătămare. În plus, Seneca agreează teza platoniană conform căreia lucrurile care afectează simțurile nu sunt cele reale, adevărate⁶². Se remarcă, în ciuda pragmatismului aparte care caracteriza societatea romană și a stoicismului de la care se revendica (Seneca rămâne totuși figura proeminentă a stoicismului târziu), puternicele rădăcini ale metafizicii Eladei clasice care atribuie preeminență spiritului (înțelegând, *y compris*, atât dimensiunea religioasă, teistă, cât și cea intelectuală) și nu materiei.

Nu mai puțin, la Seneca noțiunea de lucru trebuie privită și din prisma unei filosofii naturale și a unui drept natural pe care le susține (stoicii fiind considerați precursorii *iusnaturalismului*).

Neoplatonismul a adus o nuanțare a tezelor platoniene, **Plotin** recunoscând existența celor două lumi, cea a simțurilor și cea inteligibilă, cu precizarea că numai lumea inteligibilă există cu adevărat⁶³. Plotin consideră că „materia nu este un substrat capabil să dea consistență lumii sensibile separat de lumea inteligibilă”⁶⁴. Pentru interesul studiului nostru, ceea ce transpare din ontologia plotiniană este aceeași

⁵⁹ Cicero, *Topica*, <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/topica.shtml>, accesat 07 aprilie 2020.

⁶⁰ Seneca, *Scrisoarea 58 (către Lucilius)*, par. 11 și 14, https://archive.org/stream/Seneca/Seneca_djvu.txt, accesat 09 aprilie 2020.

⁶¹ *Ibidem*, par. 16.

⁶² *Ibidem*, par. 18 și 26.

⁶³ D. Jugrin, *Neoplatonism și creștinism, Negație și transcendență*, Globeedit, Iași, 2018, p. 132, https://books.google.ro/books?id=AerEDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ro&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, accesat 26 februarie 2020.

⁶⁴ *Ibidem*.

preeminență a intelectului în fața simțurilor, a percepției raționale în fața celei fizice, gândirea umană construind și modelând concepte referitoare la obiecte ale lumii materiale.

Problema la Plotin este modalitatea de explicare a naturii lucrurilor. Identificarea dintre „ce este” și „de ce este” ceva este operațiunea prin care se poate obține esența oricărei realități⁶⁵. Lucrurile sunt în ultimă instanță ceea ce determină intelectul. Plotin susține că dacă vei dezvolta forma lucrurilor însăși în raport cu ea vei afla „de ce este”-ul lucrurilor⁶⁶. Intelectul a generat toate lucrurile sau mai exact „e toate”, întrucât nu pot exista realități fără ca intelectul să pună în activitate ceva după altceva⁶⁷. Ceea ce se simte prin intermediul senzației este influențat de intelect, căci „noi înșine gândim ideile din rațiunea discursivă, iar produsele intelectului vin de mai sus, după cum cele de la senzație de mai jos”⁶⁸.

2.3. Evul Mediu

În concepția unuia dintre primii filosofi medievali, **Fridugius (Fredegisus) din Tours** (sf. sec. VIII-834), atât „nimicul”, cât și „întunericul” sunt lucruri, întrucât poartă un „nume” finit, care înseamnă ceva iar acest nume are o semnificație importantă și înseamnă ceva⁶⁹. Potrivit dogmei creștine, lucrurile și toate ființele sunt create din nimic, prin urmare „nimicul” este acceptat și reprezintă ceva. „Nu se poate evalua cât de mare este acela din care provin atât de multe și atât de distincte lucruri, întrucât nici unul dintre lucrurile generate de la el nu poate fi evaluat pentru ceea ce merită sau poate fi definit”⁷⁰. Creatorul a conferit nume pentru lucrurile pe care le-a făcut, astfel încât fiecare lucru să fie cunoscut atunci când este numit cu numele său, rezultă că Dumnezeu nu a format nimic fără cuvântul său corespunzător și a stabilit cuvintele doar pentru lucrurile care există⁷¹. În concluzie, se poate susține că există și reprezintă un lucru și ceva ce nu poate fi perceput cu simțurile umane.

În plin ev mediu, se dezvoltă accentuat o teorie și chiar o școală a nominalismului, potrivit căreia lucrurile au nume acordate de către intelect, iar acestea descriu exclusiv atributele lor⁷². Acest nominalism reprezintă de fapt o expresie a unui empirism realist, afirmat de **William Occam** (c. 1280-1349), autorul celebrului principiu al parcimoniei – „briciul lui Occam”⁷³, în cadrul unei epistemologii care arată că percepția umană asupra lucrurilor se realizează prin cunoaștere intuitivă și nu prin idei înnăscute. Această

⁶⁵ Plotin, *Opere III*, Ed. Humanitas, București, 2009, p. 37.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 55.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 323.

⁶⁹ Fridugius of Tours, *On being of Nothing and Shadows*, p. 3, <http://www.pvspade.com/Logic/docs/fridugis.pdf>, accesat 13 aprilie 2020.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 3.

⁷¹ *Ibidem*, p. 5.

⁷² N.A. Matsoukas, *Istoria filosofiei bizantine*, Ed. Bizantină, București, 2011, p. 289.

⁷³ Briciul lui Occam (*Ockham's Razor*) reprezintă un principiu filosofic potrivit căruia entitățile nu trebuie înmulțite fără a fi necesar, parafrazat îndeobște prin expresia: „cea mai simplă explicație este, probabil, cea corectă”. Textul original (*Numquam ponenda est pluralitas sine necessitate*) înseamnă în realitate „nu trebuie puse mai multe lucruri fără a fi necesar”. Potrivit acestei concepții este necesar să fie eliminate dintr-o soluție toate elementele care nu sunt necesare și să fie păstrate doar cele ireductibile.

percepție dă naștere tuturor conceptelor abstracte și generează cunoașterea asupra lumii⁷⁴.

Occam a combătut teoria aristoteliană a universalilor, *via antica*, potrivit căreia, cunoașterea este rezultatul abstractizării realizate de intelect a caracteristicilor comune ale obiectelor, susținând că nu există substanțe universale, ci doar individuale, iar ideea de universal nu există în lumea exterioară, ci doar în gândirea umană⁷⁵. Universalile lui Occam, *via moderna*, sunt termeni și concepte comune fiecărui om, enunțuri sau scrieri singulare, dar subordonate unor concepte comune. În același timp, aceste concepte comune sunt, pentru Occam, acte singulare ale gândirii noastre singulare⁷⁶.

Părintele filosofiei arabe, primul filosof arab peripatetic, strălucit continuator al școlii aristoteliene, **Al-Kindi** privea, în secolul IX, mai moderat sfera lucrurilor, în pur spirit neoplatonist, evidențiind că există două feluri de percepție, percepția prin simțuri și percepția prin intelect, dihotomia fiind generată de existența unor lucruri generale și a unor particulare. Prin urmare, speciile și genurile, categorii ce compun universalul sunt percepute prin intelect, întrucât nu cad și nu au cum să cadă sub percepția simțurilor, în timp ce lucrurile, ființele individuale, fiind materiale sunt percepute prin simțuri⁷⁷.

Un concept generic, ce se situează deasupra speciei, nu este reprezentat de suflet, întrucât ideea de reprezentare este întemeiată pe senzitivitate, ci „este adeverit de suflet, confirmat și socotit cert în temeiul veracității principiilor intelectuale cunoscute”. În această linie de gândire, „tot ceea ce este material poate fi reprezentat, iar simțul universal îl reprezintă în suflet”⁷⁸.

Mai mult decât atât, tot ceea ce este imaterial poate coexista cu materialul, precum o formă, un obiect ce este perceput prin culoare, prin intermediul simțului văzului, fiind în această modalitate reprezentat în sufletul (intelectul) omului de simțul universal prin care a fost perceput. Dar percepția limitei lucrului colorat, care este forma, are o natură pur intelectuală, care apare prin simț, însă nu este în realitate percepută prin simțuri⁷⁹.

2.4. Renașterea

A fi înseamnă numai a fi perceput, considera **Leibnitz**⁸⁰, înțelegând prin această constatare că existența unui lucru nu are relevanță dacă acesta nu este perceput, dacă nu are o relevanță. În același timp, „există în natură o rațiune pentru care există ceva mai degrabă decât nimic”, deoarece „nimic nu se întâmplă fără rațiune, așa cum trebuie să existe o rațiune pentru care un lucru există mai degrabă decât altul”⁸¹.

Marele metafizician german sublinia că Dumnezeu a știut dinainte și a predeterminat de la început nu numai seria infinită a lucrurilor, ci și infinitele combinații

⁷⁴ S. Kaye, *William of Ockham*, <https://www.iep.utm.edu/ockham/>, accesat 19 aprilie 2020.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ G. Klima, *The Medieval Problem of Universals*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2017 Edition), E.N. Zalta (Ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/universals-medieval/>, accesat 19 aprilie 2020.

⁷⁷ Al-Kindi, *Despre filosofia primă*, Polirom, București, 2017, p. 47.

⁷⁸ *Ibidem*, pp. 47-48.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 48.

⁸⁰ G.W. von Leibnitz, *Metafizica*, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București, 2015, p. 212.

⁸¹ *Ibidem*, p. 485.